

Ольга Мікула

УДК 821.161.2-1:398

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФОЛЬКЛОРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ПОЕМАХ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

У статті визначаються особливості використання фольклорної поетики, символики, атрибутики в поемах Олени Пчілки. Дається аналіз авторського бачення народних елементів.

Ключові слова: поема, фольклоризм, народна символіка, фольклорний атрибут, уособлення, паралелізм, фольклорна антитеза.

У творчому доробку Олени Пчілки є кілька поем, тематика й проблематика яких свідчить про те, що їй передусім цікавили яскраві біблейські образи сміливих жінок та видатні особистості з історичного минулого українського народу. З погляду творчого використання фольклорних елементів цікавими є дві поеми – “Козачка Олена” (1883) та недрукований твір “Орлове гніздо” (приблизно 1892).

Поема “Козачка Олена” з’явилася друком в альманасі “Рада” за 1884 рік. Того ж року її передрукувала галицька газета “Діло”. Уривки з поеми ввійшли до збірки “Думки-межанки”. Цей поетичний твір свого часу не був належно оцінений критикою. Дослідники обмежилися поверховим аналізом поеми. І. Франко зазначав: “Ся поема, заснована на традиції XVIII в., малює долю козачки, яка по страті мужа віддає свій маєток на заснування шпиталю, а свою особу присвячує пильнуванню в нім хорих. Незважаючи на гуманну тенденцію, поема з історично-побутового боку досить бліда, а з поетичного – досить слаба” [15, с. 382].

Трапилося з поемою й прикре непорозуміння. Так, за словами самої письменниці, “критик, п. Федір Міщенко і зовсім не читав “Козачки”, бо згадає в рецензії щось таке, чого у мене зовсім не було, – якихось Запорожців; та так то воно і вийшло, що не читав; п. критик признався пізніше, що писав рецензію зі слів своєї жінки!..” [10, с. 55].

У той же час цей по-справжньому оригінальний твір був “явищем цікавим” (див. [17, с. 176]) передусім своєю проблематикою та яскравим образом жінки-патріотки. Можна сказати, що Олена в певному сенсі є спадкоємницею дівчини-патріотки Марини Лисенко, яку вивів М. Костомаров у романтичній

трагедії “Переяславська ніч” (1841) (див. [6, с. 54–56]).

Про специфіку своєї праці над образом Олени авторка писала в листі до Ом. Огоновського: “...Не в той слід іду я, в який йшов той “Марко Вовчок” і сучасні йому автори: я стала на нове поле, хоча, властиво сказати, тільки на свіжу ниву того самого поля української писемності, українського життя. “Козачка Олена” – з народного життя цілком, але в ній беру тип не героїнь Вовчка, Куліша, Шевченка (тих ніжних коханок, сестер, жінок), а постать жінки-патріотки” [9, с. 1087]. Її не приваблювали героїні “з інтересами суто особистими й вузькими, інтересами самого кохання, <...> особи мляві і незначні” [10, с. 55], а притягували сильні вольові образи активних протестанток, адже вона сама була такою особистістю. “Замість універсального зілля на всі болі, милосердя, шукала вона в своїх творах чинного протесту” [4, с. 439].

Тому козачка Олена явно вирізняється серед жіночих образів, які звикли страждати та гірко ридати, зражені коханими чи покинуті милими дружинами, що вирушили на війну. Ось як про це йдеться в народній пісні: “Як поїхав козаченько / Через чисте поле, / За ним – його дівчинонька: / Вернися, соколе!” [8, с. 49].

Героїня поеми Олени Пчілки є міцною, непохитною натурою, що зуміла глибоко заховати у своєму серці і горе, і зраду милого. Олена підтримує прагнення свого колишнього любого збиратися у військовий похід, а не залишатися вдома біля дружини. Щоб підкреслити патріотизм дівчини, письменниця використала характерний для фольклорних творів прийом антитези, зобразивши поруч дві картини прощання двох жінок з любим їм обом козаком. Настя гірко плаче за Василем, не хоче відпускати його на війну: “То не горлиця підбита з болю умлівала, / А то жінка Василева / Жаль свій вимовляла: / “Ох, мій милий, голуб сивий, Вже ж ти од’їжджаєш!.. / На кого ж свою дружину / Дома покидаєш?” [11, ч. 31, с. 1].

Прощаючись із милим, Олена не голосить за ним, а схвалює його вчинок: *“Добре ж твоє, козаченьку, / Серденько волило, / Виступаєш з товариством / За святеє діло”* [11, ч. 31, с. 1]. Героїня закликає козака бути вірним святій справі й не зрадити: *“Коли ж будеш незрадливим, – / Хай доля сприяє... / Коли ж ділові святому / Зрадиш, козаченьку, – / Хай натрапиш, вертаючись, / На злу до-ріженьку”* [11, ч. 31, с. 1].

Після смерті коханого Олена не сидить у хаті й не оплакує свою долю. Вона виховує Василевого сина, який залишився сиротою, працює в шпиталі, доглядаючи поранених козаків: *“При шпиталі із матір’ю / Служити врядилась. / Собі має там утіху / Гоїть тії рани, / Од яких пішов на той світ / Василько коханий; / Собі має там утіху / Служить тому ділу, / За яке боротися / Милого учила...”* [11, ч. 36, с. 1–2].

Отже, Олена повністю присвятила своє життя громадській справі, за що здобула повагу й добру славу серед людей. *“Гордість, жертвовність – ось що для Олени Пчілки важить найбільше у поведінці її героїні”* [16, с. 78]. Можна сказати, що письменниця вперше в українській літературі створила образ жінки-громадянина*.

Незважаючи на те, що героїня твору, як указує сама письменниця, *“трохи натягнута, пересадна”* [10, с. 55], *“Козачка Олена”*, за словами О. Грушевського, є справжнім *“прикладом глибокої національної самосвідомості”* [3, арк. 54–55]. На думку О. Вертія, Олені Пчілці *“все-таки вдалося в характері своєї героїні поєднати громадянське і поетичне начало, адже опоетизувавши вчинки Олени, високий рівень її національної свідомості, відданість звичаям духовного і морального життя українського козацтва, вона наповнила громадянське начало у творенні національних характерів глибоким поетичним змістом”* [1, с. 169].

Важливо, що композиційною основою багатьох частин поеми є фольклорний принцип психологічного паралелізму. Картини природи передають почуття та душевні переживання героїв. Особливо зворушливо письменниця змалювала кохання й розлуку Олени та Василя. Тут вона використовує народні образи-символи природи. За народним світоглядом, весна – це народження нового життя, пора кохання, а осінь – час весіль, оформлення тих стосунків, які зародилися навесні. Ко-

хання між Василем та Оленою теж розквітло навесні: *“Всміхається ясне сонце / У небі блакитнім / Хмаринонькам кучерявим, / Біленьким, лагідним; / Обіззався соловейко / У лузі, в ліщині, / Пограває козаченько / В сонілку дівчини”* [11, ч. 29, с. 1].

Ця частина твору немов сповнена світлом, радістю, піднесенням і надією на щасливе одруження молодих людей, а *“зміна цвіту”* на осінні барви принесла героїні лише зраду коханого і розлуку: *“Все змінилося, Олено, / Над осінь смутну, / Все гадає із тобою / Думоньку одну, – / Журливу: що не завжди / Сонечко вграва, / Що й воно таке зрадливе, / Як любі слова!...”* [11, ч. 29, с. 2]. Осінь в Олени Пчілки – це час розбитих мрій, утрачених сподівань. У цих рядках поеми немов відчувається холодний вітер з дощем, який навіює сум і прикрі спогади.

Цікаве й глибоке смислове навантаження несе народний весільний атрибут – мережана хустина. За народним звичаєм, дівчина під час сватання пов’язує парубкові хустину на знак згоди одружитися. Інколи дівчина давала вишиту хустину козакові-нареченому, що їхав на війну (див.[2, с. 573]). Це мало нагадувати хлопцеві про кохану: *“Дала мені хустиноньку / Сідельце вкривати. / Ой як гляну на сідельце – / Втішу своє серце. / Ой як гляну на хустину – / Згадаю дівчину”* [7, с. 136].

Оленина хустина – це символ волі, непохитності, який надихає на хоробрі вчинки: *“Нехай здасться хустиночка / Не на те, щоб гнить, – / А для слави козацької / Сідельце укрить”* [11, ч. 31, с. 2]. Саме ця хустина, мережана з такою великою любов’ю, оберігала й надавала Василеві сил для боротьби з ворогом.

Для віршової форми свого твору письменниця використала народнопісенний коломийковий розмір – (4+4)+6 та його різновид – (4+4)+5. А такі народнопоетичні тропи, як постійні епітети (*весна-красна, білий цвіт, рясний лист*), пестливі та здрібнілі форми (*сонечко, листочки, козаченько, дівчинонька*), образи-символи (*непевна путь, зла до-ріженька, сивий голуб, горлиця підбита*), надають поемі ліричності, мелодійності, зворушливості.

Особливої уваги заслуговує ще не друкована поема *“Орлове гніздо”*, окремі уривки з якої публікувалися в *“Рідному Краї”* (№ 39, 1910) та згодом у журналі *“Соціалістична культура”* (№ 10, 1990). Нині відділ тексто-

* Певні подібності можна виявити в образах Олени з цієї поеми Олени Пчілки й Бондарівни з однойменної історичної драми І. Карпенка-Карого (1884).

логії та рукописів Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України готує повне видання цього твору.

Поема надзвичайно цікава своєю проблематикою. “В сій поемі вся моя душа! Кращого я вже нічого не напишу”, – зізнавалась авторка. Високої думки про поему була Леся Українка, котра в листі до матері писала: “Про твою поему я давно була тієї думки, що її гріх “маринувати”, – посилає лисам не гаючись! Я певна, що Старицькі своїм “Мазепою” не переважають твого “Орлового гнізда”, бо, на мою думку, се найкращий з твоїх поетичних творів...” [14, с. 23].

У поемі розповідається про одну з найбільш важливих і найтрагічніших сторінок нашої історії – визвольну боротьбу козаків за незалежність України під проводом гетьмана Петра Дорошенка в XVII столітті. На той час ця тема, за словами Лесі Українки, “ще ніким поважно не зачеплена”, була насправді актуальною. Олена Пчілка чи на вперше в українській літературі вивела образ гетьмана-патріота, який насправді прагнув самостійності для своєї держави, був хорошим дипломатом і талановитим стратегом. Наболілу тему визвольної боротьби українського народу за свою незалежність поетеса виразно окреслила у таких рядках: “Та вже ж військо Дорошенка / На берег ступає, / Його ліва гетьманщина / Шляхи вистилає. / Всіх з’єднала одна думка: / Москаля прогнати, / За права свої і вільність / Одностайно стати” [12, с. 12–13].

Ця проблема турбувала українських патріотів протягом усіх подальших часів, вона не втратила своєї злободенності і наприкінці XIX століття. Прикметно, що тема визвольних козацьких змагань є улюбленою в народних історичних піснях. Наш героїчний епос змальовує боротьбу народу з поляками (“Чи не той то Хміль”, “Ой не шуми, луже, дуже і ти, зелений дубе”), турками (“Зажурилась Україна, бо нічим прожити”), росіянами (“Ой, Боже наш милостивий, помилуй нас з неба”).

У поемі “Орлове гніздо” Олена Пчілка порушила також проблему насильної депортації передових діячів України в Росію, яку згодом виразніше окреслила у своїй драмі “Бояриня” Леся Українка. Це торкнулося й Петра Дорошенка, якого після поразки його війська примусово переселили в село Ярополче під Москвою, де він і помер.

Тема чужини зустрічається і в народних соціально-побутових піснях, зокрема козацьких, а також в думах. За народним світогля-

дом, чужа сторона завжди ототожнювалася з невідомістю, що й лякало людей. Саме тому чужина в народних піснях – це символ самотності, відірваності від родини, від рідної землі: “Ой згадай мене, моя стара нене, / Сідаючи да обідати: / Десь моя дитина на чужій стороні, / Да нікому да одвідати! / Ой згадай мене, моя стара нене, / Як сядеш увечері їсти: / Десь моя дитина на чужій стороні, / Да нема од неї вісти” [5, с. 348].

У думах чужина – це турецька неволя, в яку дуже часто потрапляли козаки, де й гинули. Не дивно, що в багатьох народних творах чужина є уособленням смерті: “Як я піду в чужу сторіночку / Та погублю свою головочку...” [5, с. 342], або: “Ой поїхав на чужину та там і загинув, / Свою рідну Україну навіки покинув” [5, с. 349].

У народних піснях від’їзд в чужу сторону переважно пов’язаний із військовим походом. В Олені Пчілці – це свідоме заслання царським урядом українського гетьмана, щоб назавжди вбити в нашого народу прагнення свободи, зламати його волю і хоробрість. Виїзд Дорошенка з рідного дому письменниця подає як похорон: “Що там у гетьманському замку за збори, / І жваві, і разом смутні? / Чи мають кого виряджати у дорогу, / Чи будуть виносити кого у труні? / Так! Має господар, Петро Дорошенко, / В далеку, далеку дорогу рушать, / З своїм Чигирином навіки прощатись, / На вічні віки його покидуть” [13, с. 5].

У цьому епізоді Олена Пчілка закономірно використовує фольклорний образ-символ “далекої дороги”, адже за народним світобаченням, у далеку дорогу вибираються передусім мерці, це своєрідний шлях у потойбічний світ (див. [2, с. 163]). Письменниця натякає, що далека Московщина принесе волелюбному гетьману лише смерть. Чужина справді підточила сили Дорошенка, він важко захворів: “Далеко в московськїм краю на заслання / Живе чигиринський той пан. / В кімнаті, на ліжку, лежить Дорошенко: / Він хворий був важко, й тепер не зовсім / Лихая хвороба його полишила, – / Не чує він сили у тілі своїм” [13, с. 6]. Як бачимо, авторська думка перегукується з народними уявленнями про чужину як про смерть.

У поемі зустрічаємо й символічний народний образ явора, який відзначається багатством значеннєвого наповнення. За фольклорними повір’ями, явір – це сумне дерево, що є свідком людського нещастя й смерті (див. [7, с. 77]). У поемі явір уособлює само-

го Дорошенка. Дерево не змогло прийнятися на чужій землі, замерзло, вмерло, так і гетьман не прижився в Московщині, захворів і “зів’яв”.

Символічне значення має також використання у творі козацької атрибутики. У похід український лицар завжди брав із собою хрест, грудку землі й вишиту сорочку (див. [7, с. 131]). Хрест – символ віри християнської та оберіг від темних сил, земля – уособлення України, сорочка – це згадка про рідних, зокрема про матір чи дівчину, які вишивали її (див. [2, с. 190, 500–501, 568]). Ці ж атрибути надсилає матір гетьмана, почувши про його хворобу: “Сорочка – то матерніх рук щифра праця, / А хрест кипарисний – з Афона гори; / А грудка землі – то рідна, чигиринська, / Узята у батька твого в дворі” [13, с. 7].

Отже, письменниця надала цим образом такого ж символічного навантаження, що й народна віра. Особливий акцент Олена Пчілка робить на символічному образі крихти землі: “Ти знаєш звичай, як в чужую країну / Іде хто-небудь, то своєї землі / Бере він крихтину з собою, щоб з нею / Смирненні кості його полягли” [13, с. 7].

У військових походах козак часто гинув в далекому краї, і йому насипали високу могилу з чужої землі. Грудка рідної землі, на думку народу, мала полегшити тягар могили, була клаптиком рідної сторони. Тоді козакові земля є пухом і не давить на груди. Таке важливе значення мала грудка землі і для гетьмана Дорошенка, який перебував на чужині. На цьому наголошувала й Олена Пчілка, яка, як ніхто, розуміла стан Петра Дорошенка, адже її брат М. Драгоманов був насильно висланий з країни і проживав за кордоном. У своїх листах до сестри він не раз скаржився на свою самотність і нерозуміння в чужій стороні.

В окремих частинах поеми Олена Пчілка використала народнопісенний коломийковий вірш (4+4)+6. У творі зустрічаємо фольклорні поетичні фігури. Постійні епітети (*лихая пора, щасна доля, кінь вороненький, гордєє чоло, чисте поле*), народнопісенні звертання (*матусю; моя ненечко рідна; мій сину; запорожці-браття*), здрібнілі форми (*хорошенько, воленька, Петрусю, вороненький*) надають поемі в певних місцях завзяття козацьких пісень, а в інших моментах навіюють ностальгію й сум.

Фольклоризм творів Олени Пчілки дає можливість побачити її становлення як письменниці нової літературної епохи. У її поетичній творчості присутні різноманітні еле-

менти фольклору, які авторка намагається переосмислювати, по-новому інтерпретувати, доповнювати. Олена Пчілка, попри безпосереднє використання народнопісенної форми та поетики, органічно вплітає в канву своїх поем фольклорні мотиви, символи, атрибути, які є ледь помітними, глибинними, з авторським наповненням.

Література

1. Вертій О. Народні джерела національної самобутності української літератури 70–90-х років XIX століття / О. Вертій. – Суми: Собор, 2005. – 447 с.
2. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 663 с.
3. Грушевський А. Новейшая украинская литература / А. Грушевський // ЦДІА України. – Ф. 8. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1168. – 85 арк.
4. Донцов Д. Олена Пчілка. (Спроба реабілітації) / Д. Донцов // Літературно-науковий вісник. – 1930. – Ч. 5. – С. 439–452.
5. Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості. – К.: Веселка, 1998. – 510 с.
6. Івашків В. Українська романтична драма 30–80 рр. XIX ст. – К.: Наукова думка, 1990. – 143 с.
7. Костомаров Н. Об историческом значении русской народной поэзии // Костомаров М. І. Слов’янська міфологія / М. І. Костомаров. – К.: Либідь, 1994. – С. 44–201.
8. Народні пісні в записах Лесі Українки та з її співу. – К.: Музична Україна, 1971. – 436 с.
9. Огоновський Ом. Олена Пчілка / Ом. Огоновський // Історія літератури руської: В 4-х т., 6-ти ч. – Львів, 1893. – Т. 3, ч. 2. – С. 1073–1126.
10. Пчілка Олена. Біографічна замітка / Олена Пчілка // Зоря. – 1888. – № 1. – С. 14–17; № 3. – С. 55–56.
11. Пчілка Олена. Козачка Олена / Олена Пчілка // Діло. – 1884. – Ч. 29–36.
12. Пчілка Олена. Орлове гніздо. Поема (уривки) / Олена Пчілка // Соціалістична культура. – К., 1990. – № 10. – С. 12–13.
13. Пчілка Олена. Петро Дорошенко (3 поеми “Орлове гніздо”) / Олена Пчілка // Рідний край. – К., 1910. – № 39. – С. 5–7.
14. Українка Леся. Лист до О. П. Косач (матері) [28 лютого 1898 р.] // Українка Леся. Твори: В 12 т. / Леся Українка. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 11. – С. 20–24.
15. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Твори: У 50 т. / І. Я. Франко. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 194–471.
16. Чернишов А. Для рідного театру / А. Чернишов // Прапор. – 1969. – № 11. – С. 92–95.
17. Чернишов А. Олена Пчілка / А. Чернишов // Невмирущі. – Харків: Прапор, 1970. – С. 135–238.

Olha Mikula

**INTERPRETATION OF FOLK ELEMENTS
IN OLENA PCHILKA'S POEMS**

The article determines the peculiarities of folk poetics usage, symbolism, and attributes in Olena Pchilka's poems. The author's analysis of folk elements is presented.

Keywords: *poems, folklorism, folk symbolism, folk attribute, impersonation, parallelism, folk antithesis.*

Ольга Микула

**ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФОЛЬКЛОРНЫХ
ЭЛЕМЕНТОВ В ПОЭМАХ ОЛЕНЬ ПЧИЛКЫ**

В статье обозначаются особенности использования фольклорной поэтики, символики, атрибутики в поэмах Олены Пчилкы. Анализируется авторское видение народных элементов.

Ключевые слова: *поэма, фольклоризм, народная символика, фольклорный атрибут, параллелизм, фольклорная антитеза.*

Надійшла до редакції 27.10 2011 р.

